

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертацията на

Илиана Николаева Илиева,

редовен докторант към катедра „Философски и политически науки“,
Философски факултет, ЮЗУ „Неофит Рилски” – Благоевград
на тема: *Генезис и развитие на идеята за вътрешния усет при Шелинг*
за присъждане на образователната и научна степен *Доктор*
по научната специалност „История на философията“,
в професионално направление „2.3. Философия“,
от област на висше образование „2. Хуманитарни науки“,
от проф. дфн Валентин Канавров

Дисертацията е в обем 163 страници, вкл. списък на цитираната и използвана литература. Чистият текст на дисертацията е 157 страници. Библиографията, подразделена на Шелингови съчинения на кирилица и латиница и допълнителни източници на кирилица и латиница, съдържа 94 заглавия на български, руски, английски, немски и испански език. Тя е релевантна на съдържанието на дисертацията, като покрива стандартите в изворово, информационно, херменевтично и интерпретативно отношение. Дисертацията е придружена от автореферат и съпътстващи документи. Авторефератът в обем 17 стр. представя необходимите реквизити на жанра дисертация (теоретично изследване, което формулира, структурира, аргументира и систематично излага докторска теза посредством открояване на обекта, предмета, целта и задачите на изследването, неговата актуалност, методология, структура и теоретични резултати), като сбито възпроизвежда нейното съдържание и включва списък с приносните моменти и справка за публикациите по темата на дисертационния труд. Съпътстващите документи са пълни според изискванията на закона и другите нормативни документи, които уреждат процедурата по защитата.

През 2014 г. Илиева завършва с отличен успех бакалавърската специалност „Философия“ в ЮЗУ с дипломна работа на тема „Ролята на диалектическия метод и диалектическия принцип при основаването на истината“; през 2018 г. отново с отличен успех – магистърската програма „Философия“ в ЮЗУ с дипломна работа на тема „Компаративно изследване на Хегеловия абсолютен дух и Шопенхауеровата абсолютна воля – опит за извеждане на философски принцип и синтез“. Аз съм неин научен ръководител на двете дипломни работи

и мога да потвърдя високото равнище на тяхното изпълнение. През 2016 г. Илиева завършва магистратура по публична администрация в програма „Национална сигурност“ в Правно-историческия факултет на ЮЗУ. На 08.01.2018 г. тя е зачислена в редовна докторантура с научен ръководител гл.ас. д-р Атанаска Чолакова. Предаването на дисертационния труд в рамките на законно установения срок и неговата успешна вътрешна защита свидетелстват плодотворната съвместна работа на научен ръководител и докторант.

По време на своето следване Илиева има множество участия с научни доклади на научни форуми, вкл. като техен организатор и модератор („Свободата: възможна и невъзможна“, 16-17.05.2018, ЮЗУ; „Човекът: рационални концепти и морални дилеми“, 29-30.05.2019, ЮЗУ; „25 години Философски факултет“, 15-17.10.2020, ЮЗУ и др.). Има множество участия в научни проекти („Трансформации и предизвикателства в съвременния глобален свят“ с ръководител д-р Емелина Заимова-Цанева, 2018-2020, ЮЗУ и др.). Рецензирала е 4 дипломни работи за завършване на бакалавърска ОКС по философия в ЮЗУ. В периода 2018-2019 е била член на Факултетния съвет на Философския факултет на ЮЗУ.

Дисертационният труд е организиран във въведение, увод, три глави и заключение, като всяка глава завършва с конкретни изводи, в които на само една страница се резюмират нейните теоретични постижения. Това е ефективна схема не само досежно прегледността на изложението и направените заключения, но и като дисциплиниращ начин на изследователска работа, който преследва лапидарни формулировки на ясни концептуални резултати.

В съдържателно отношение на първо място обръщам внимание върху обекта и предмета на дисертацията. Платформа е философията на Шелинг, като фокусът пада върху проблема за вътрешния усет и неговата конститутивна функция в цялостната архитектуроника на Шелинговия философски корпус. Сам по себе си изборът на Илиева заслужава респект заради задълбаването в немския идеализъм, оптиката върху цялостното философско творчество на Шелинг и екзистенциалната актуалност на темата относно онтологичната продуктивност на вътрешния усет по отношение на днешния духовен свят. Така очертаваният

обект на дисертацията, както и рефлексивно тематизираната върху него предметност, центрирана в генезата и общото развитие на проблематиката за вътрешния усет, задават плодотворна основа за успешно историко-философско теоретизиране в приносен аспект.

Темата за вътрешния усет (*Sensu interno, der innere Sinn*) е пресечна точка на философски, психологически и антропологически изследвания в общия хоризонт на Просвещението през XVIII и началото на XIX век и на залеза на Просвещението през следващите няколко десетилетия. По един показателен начин Шелинговата философия се влита в тези епохални духовни, интелектуални и философски процеси, като балансира между естественонаучните, метафизично-философските и религиозно-философските концепти. Шелинг има теоретични интереси и успехи във всеки един от тях, пречупвайки ги през една специфична романтическа оптика. С по-голям или по-малък интензитет нейната рецептивност и най-вече онтологично-продуктивен активитет се запазват по време на цялата философска дейност на мислителя.

В общия случай понятието „вътрешен усет“ е изследователски предмет на философско-психологически ориентираните изследвания (напр. на Йохан Георг Хайнрих Федер, Йохан Николаус Тетенс и мн. др.), базирани върху работите на Волф, Ламберт, Лок и донякъде късната схоластика. През втората половина на XVIII век немската философия е терен на интензивни спорове относно метафизичния, познавателния, психологичния, антропологичния, цивилизационния или теологичния примат на философията, като понятието „вътрешен усет“ поема в себе си цялата тази амбивалентност. Илиева се съсредоточава върху спекулативните сегменти на философията на Кант и философията на Фихте, като през тяхната интерпретация от страна на Шелинг много умело показва иманентната многоизмерност на понятието.

Трябва да се обърне внимание върху българския превод на Шелинговото понятие „*der innere Sinn*“. Традиционно то се представя като вътрешно сетиво. Така Цеко Горбов превежда „*der innere Sinn*“ у Кант. Вероятно това е по-консистентният превод, ако на понятието „*der innere Sinn*“ се гледа стеснено историко-философски, като в него прозира цялата напрегнатост на рационалната

психология от XVIII век и нейното еkleктично преплитане с повече или по-малко антропологичните, физиологичните, медицинските и, разбира се, философските възгледи от онова време, като тяхната разнопосочност допълнително утежнява ситуацията в херменевтично отношение. С поглед към актуалното осмисляне на понятието „der innere Sinn“, но преди всичко с тънко разбиране на духа на Шелинговата философия Генчо Дончев го превежда като „вътрешен усет“. Този превод отразява както романтичния зрителен ъгъл, така и изключителната философско-конструктивна динамика на понятието в познавателен, онтологичен, антропологичен и религиозен план, която е *differentia specifica* на Шелинговия концептуализъм. „Der innere Sinn“ на Кант и „der innere Sinn“ на Шелинг не са тъждествени в концептуален и архитектурен план понятия. Илиева вешо се фокусира върху смисловостта на понятието „вътрешен усет“, като представя своята интерпретация посредством аналитика на неговата вътрешна динамика и съдържателно развитие, вкл. модифициране, както в ранната, така и в късната философия на Шелинг. Те са наглед много различни, но удържането на тяхната вътрешна спойка и на перманентната и неотслабваща кохерентност на Шелинговото философстване се дължи и на устойчивата вплетеност и генеративност в тях на понятието „вътрешен усет“ и неговите преки проекции и смислови модификации, зависещи от различните плоскости на философстване. Според мен интерпретацията на тази идентичност на Шелинговата философия посредством живеца „вътрешен усет“ е основният историко-философски принос на дисертацията на Илиева (с.82, с.148 сл. и мн.др.). Той е херменевтичен, но същевременно фундаментален и концептуален.

Трябва да припомним, че водещи историци на философията като Куно Фишер и Вилхелм Винделбанд акцентират повече на разрывите и различните начала на философстване в различните творчески етапи на Шелинг. В тяхна противоположност Валтер Е. Ерхардт (Walter E. Ehrhardt) публикува през 1977 г. статия под заглавие „Само един Шелинг (Nur ein Schelling)“, в която, а в други свои работи, представя единното начало и единния смисъл на Шелинговата философия в свободата. 42-ят том от събраните съчинения на Хайдегер също е посветен на Шелинговото разбиране за същността на човешката свобода

(„Schelling: Vom Wesen der menschlichen Freiheit /1809/“). Текстът е написан през 1936 г., когато Хайдегер схваща *Wesen* повече като естване, съществуване (*Wesung*), отколкото като обикновено човешко и/или рационално-философско разбиране за същност в дихотомията „явление–същност“. Според мен визията на докторантката за Шелинговата философия откъм общата генеративност на смислово кохерентното понятие „вътрешен усет“ се доближава до постановката на Хайдегер в ек-зистенциален смисъл. Това е съществен интерпретативен успех на Илиева от гледище на актуалността на дисертационния текст. Ако Хайдегеровата аналитика на Шелинговото разбиране за свобода, което е елемент на неговата онтотеология, е етап от деструкцията на европейската метафизика, която (деструкция) трябва да достигне до нейните битийни начала – Хайдегер дебело подчертава, че Шелинговата философия е онтотеология, като философията и теологията са едновременно единни, – то при Илиева в по-стеснен историко-философски хоризонт се тематизира детайлната структура на прехода от вътрешния усет към нуминозното в метааргументативен контекст (за съжаление в заключението той получава странна метаморфоза в обхвата на всекидневното: „Най-големият проблем на философията е излишният академизъм, разбран като пренасищане на понятия и полипонятност, който от амбиция да я превърне в отделна наука, всъщност я ограничава, защото сама по себе си философията или философското познание е непосредственото“, с.156).

Докторската теза на Илиева: „Понятието *вътрешен усет* функционира в архитектурата както на ранната, така и късната философия на Шелинг като продуктивна форма на мисленето и мета-аргумент, който задава философското и теологическото познание“ (с.8) е коректна и точна от интерпретативно гледище. Имайки предвид научната специалност, в която е вплетено изследването – история на философията, а не някаква неясно как схващана философия въобще – тезата е пестеливо формулирана. Тя обаче включва като свой същностен ракурс положението за мета-аргумента, което отваря дисертацията както към дълбините на метафизичното философстване, така и към проекциите на актуалните философски дискурси на ренесанса на метафизиката в днешни дни. В това отношение смятам, че в своята центрираност и ясно дефинирана

топологизираност докторската теза е историко-философско постижение на Илиева. Винаги съм приемал историята на философията като строго ограничено херменевтично поле за по-добро и по-пълно разбиране на историко-философски факти, което обаче отваря вектори и пробиви отвъд историко-философските хоризонти. В този контекст докторската теза на Илиева е напълно издържана и точна. Педантичното рецензентско око може да забележи някои леки разминавания между тезата, основната цел и задачите на изследването. Във всички случаи те произтичат от тематичното богатство на Шелинговата философия и обратите в нейното методологично осмисляне. Тези разминавания получават обаче, казано по Хегел, снето присъствие в метааргументативното полагане на вътрешния усет като един от стожерите на единството на Шелинговата философия. За него многократно говори в своите лекции самият Шелинг, многократно настоява в своите предговори към събраните му съчинения и техният първи издател Карл Фридрих Аугуст Шелинг, син на великия мислител.

Илиева подразделя Шелинговата философия на ранна и късна. Това деление е общоприето. В литературата се срещат и други възгледи по проблема – напр. три, четири, пет и дори седем периода на Шелинговото философско творчество. Това е прекалено предметно и методологично парциализиране, което губи ориентирите на единната по дух Шелингова философия. От гледище на функционирането на понятието „вътрешен усет“ възприетото от докторантката диференциране е напълно приемливо, още повече че тя обособява Шелинговия възглед за човешката свобода като своеобразен междинен елемент относно разбирането на двата етапа и прехода между тях. Последният, схващан като преход от негативна към позитивна философия, е обект на специален задълбочен анализ, който включва и едно показателно сравнение. Ако за Хегел „възможностите за концептуализиране на моралната рационалност водят до хитростта на разума, [то] при Шелинг се заражда въпросът за корените на злото“ (с.88). В коментарната литература се водят дългогодишни спорове относно началото на късната философия на Шелинг и първото негово произведение, в

което тя намира експлицитна изява. Илиева взема страна, като в една прегледна таблица (с.93-94) подрежда ранните и късните работи на мислителя.

Проучването на подчертания интелигибилен характер на вътрешния усет, на неговата предпознавателна топология и генеративна динамика, както и на неговата генеза и вплетеност в архитектурните конструкции на немския идеализъм, е обект на първата глава на дисертационния текст. Тя е херменевтична и компаративна, но преди всичко концептуална, доколкото преследва и довежда докрай определянето на метааргументативния, а също и на генеративно принципиращия (метаконструктивния) характер на вътрешния усет. Аналитиката на Илиева е задълбочена, точна и резултатна по отношение на постигането на същността на вътрешния усет в ранната философия на Шелинг.

Втората и третата глава на дисертацията са посветени на късната философия на Шелинг, която е почти неизвестна у нас, но пък се радва на по-засилен коментаторски интерес в чужбина в сравнение с ранната му философия. Илиева определено запълва празнини в българската философска култура. Тя изпитва известни затруднения по отношение липсата на преводи и обстоятелни рефлексии на български език върху късната философия на Шелинг, но успява да ги преодолее в значителна степен. Основен акцент е заходът на Шелинг към философия на мита и философия на откровението, интерпретирани от Илиева в онтологичен план. Онтология е термин на Кант от първата „Критика“ (А 632/В 660), с който откъм спекулативните основания на разума се фиксира и характеризира съществуването на първоначалната същност и твореца на света (*Dasein des Urwesens, Welturheber*), като доказателствата за това съществуване са според Кант плод на диалектическа илюзия. Терминът е подет от Хайдегер – също в негативна светлина – като една от неговите квалификации на европейската метафизика, която откъм и през явяването на съществуващото унивокативно се домогва до теологията и респ. до битието на Бога. Имайки предвид основополагащия за Шелинг философски концепт, фундаментализиран в самосъзнанието и духа, а също така и прехода от негативна към позитивна философия, онтологичното специфициране на късната Шелингова философия е не само оправдано, а и тълкувателски ефикасно, защото отваря

пространство за разкриване на своеобразната философска еволюция на вътрешния усет в стъпалата му към нуминозното.

За Илиева опора на този преход е специфичният възглед на Шелинг за свободата, който е теоретизиран глобално, а не индивидуално. За първи път дълбинните рационални основания на философията се свързват с една глобализирана воля, корелираща с Бога, но също така с индивидуалната воля на човека, доброто и злото, духа и световното цяло (*Weltganzes*), системата и единното. Ако Кант не пише трансцендентална, а единствено прагматична антропология, защото разбира съществуването на човека единствено по емпиричен, но не и по трансцендентален начин, то Шелинг не се задоволява с това емпирично съществуване и търси глобалните основания и измерения на свободата. В трактата за свободата от 1809 г. („Философски изследвания за същността на човешката свобода и свързаните с нея предмети“; срв. с.97 от дисертацията) той не употребява термина „вътрешен усет“, но говори за „вътрешно чувство (*inneres Gefühl*)“ и „вътрешна рефлексивна представа (*innere reflexive Vorstellung*)“. Във всеки случай смисълът, патосът и ролята на вътрешния усет присъстват имплицитно – в контекста на заявката на Шелинг, че в трактата той за първи път „представя с пълна определеност (*mit völliger Bestimmtheit*) своето понятие за идеалната част на философията“ и същевременно „вярното, старателното и вътрешното“ (Schelling, SW, B.1.7, S.335).

В архитектурно отношение Илиева точно разкрива развитието от ранната към късната философия на Шелинг на основата на прокламирания от самия него в Мюнхенските му лекции от зимния семестър на 1932/33 г. и летния семестър на 1833 г. преход от негативна към позитивна философия. Последната е характеризирана като резултат на преминаването от логос към мит (по-точно би било: от логос към мит и откровение). Самият Шелинг обича да нарича късната си философия историческа. Този историцизъм е вкопан в дебрите на самосъзнанието и мита, потенциите и творението, крайното и безкрайното, тайнството и съзерцанието, абсолютното и универсума, човека и волята, Бога и откровението, като всички те са пречупени през оптиката на залязващото Просвещение, безсилната романтика и спекулативната теология. Киркегор,

който през 1841 г. слуша в Берлин лекциите на Шелинг върху философията на мита и откровението, отбелязва, че е прекалено стар за такива лекции, също както Шелинг е прекалено стар, за да ги чете. А всъщност философията на всеки един от тях се вписва в декаданса на рационалния монистичен онтологизъм. Дисертантката посвещава специален параграф на връзката между философия на митологията и философия на религията, в който рефлектира отношенията между политеизма и монотеизма и тяхната историческа диалектика. Завиден теоретичен успех в този план е, както вече споменах, експликацията на понятийното развитие на вътрешния усет през различни междинни стъпала до нуминозното.

Илиева структурира приносните моменти на своята дисертация в 4 компактно представени пункта. Те са реални, коректно формулирани и добре обосновани. Апробирани са на редица теоретични форуми, вкл. на националната конференция по философия по случай 75-та годишнина на Съюза на учените в България, организирана от БАН и проведена в София на 21.-22.11.2019 г. Основното концептуално достойнство на дисертацията е „цялостното систематично реконструиране на онтологическите, гносеологическите и логическите проекции на вътрешния усет в Шелинговата философия“, екстериоризирането на неговата фундаментална онтологизираща роля и показването на изключителната екзистенциална актуалност на Шелинговата концепция за вътрешния усет по отношение на днешната собствено философска и културна и духовна динамика.

В задължителната за всяка рецензия рубрика „Въпроси, бележки, препоръки и пожелания“ отбелязвам, че бях рецензент на вътрешната защита на дисертацията. Имах множество бележки – всички от редакционно естество с цел подобряване на формулировки, аргументативни моменти, вътрешни връзки и изкази. Още тогава приветствах фундаменталната предметност на дисертацията, нейната умела архитектуроника и съдържателно разгръщане. Със задоволство отбелязвам, че моите бележки са взети предвид. На Илиана желая упорство и успехи по философската пътека. Убеден съм, че тя ще развива своя философски талант и отлична образованост.

Илиева има 4 публикации непосредствено по темата на дисертацията, като една от тях е в реферирано в WoS, Q4, CNKI, РИНЦ, Science Index, The Philosopher's Index списание, втора е в индексирани в Erih Plus списание и трета в индексирани в The Philosopher's Index и Erih Plus списание. Общият списък на публикациите на Илиева включва 9 заглавия, като всички са дисциплинарно ориентирани в областта на историята на философията. Малцина са докторантите с такава богата, центрирана и индексирани публикационна активност.

Не съм констатирал плагиатство в дисертацията.

Нямам съвместни публикации с колежката Илиева.

Заключение: Като имам предвид фундаменталната философска традиция, в която е вплетена дисертацията, нейната успешна изследователска разработка, изключителната актуалност на Шелинговата философия в аспекта на ефективната продуктивност на вътрешния усет при екзистенциализирането на съвременната духовност, реалните теоретични резултати на дисертацията, както и общата ми оценка, че **Илиана Николаева Илиева** е изграден аналитик, предлагам на уважаемите членове на научното жури да гласуват за успешно защитена дисертацията „Генезис и развитие на идеята за вътрешния усет при Шелинг“, като присъдят на Илиева образователната и научна степен „доктор“ по научната специалност „История на философията“, в професионалното направление „2.3. Философия“, от област на висше образование „2. Хуманитарни науки“.

София, 25.11. 2021 г.

.....
(проф. дфн Валентин Канавров)